

ВИЗНАЧАЛЬНІ СКЛАДОВІ СТЕРЕОТИПНИХ ОБРАЗІВ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Стереотипний образ мови - це поширені в певному суспільстві, історично й культурно обумовлені установки щодо тієї чи іншої мови; сукупність емоційно забарвлених характеристик мови, погляди й переконання щодо її краси, складності, престижності, досконалості тощо. Стереотип за своєю суттю характеризується схематичністю й однобічністю, ґрунтується на невеликій кількості рис оцінного характеру, які вважаються типовими (взірцевими) для всього класу речей [Бацевич 2004: 258]. За Л. Мовчун, "стереотип формується в межах національно-культурного середовища і залежить від "духу народу" [Мовчун 2004: 18]. Стереотипний образ мови являє собою важливий соціопсихологічний чинник формування й динаміки соціолінгвістичної ситуації в країні, оскільки багато в чому зумовлює мовну поведінку індивіда, зокрема вибір того чи іншого варіанта мови (форми її існування) чи мови в ситуації двомовності. Г. Яворська стверджує, що реальне ставлення до мови пов'язане, перш за все, з національно-культурними орієнтаціями, що існують у суспільстві [Яворська 2000: 91], воно виявляє узвичаєні етнічні стереотипи [Яворська 2001: 10]. Відповідно, зміна мовних навичок залежить не тільки і не стільки від лінгвістичного оволодіння мовним кодом, скільки від зміни культурних норм, від зміни стереотипів поведінки [Яворська 2000: 91].

Про важливість соціопсихологічних чинників згадує багато дослідників, при цьому відзначається, що цілеспрямоване формування образу тієї чи іншої мови (у ситуації України - російської й української) було й на сьогодні залишається вагомим складовою мовної політики [Біланюк 2000: 45; Тараненко 2003: 49; Шумилов 2000: 116-117]. Тим не менше, дослідження згаданих стереотипів залишається поки що на початковому етапі. Маємо досить загальні

твердження науковців про сприйняття мови мовцями, про оцінку мови, обмаль опитувань, анкетувань тощо подібного роду. Важливість же таких розвідок цілком очевидна: це, по-перше, дає змогу виявити домінуючі в суспільстві національно-культурні орієнтації, по-друге, допомагає правильно, адекватно до ситуації визначити найважливіші напрямки мовної політики, по-третє, дозволяє спрогнозувати певною мірою реакцію населення на дії влади чи якоїсь політичної сили в галузі мовної політики.

З метою виявлення основних компонентів стереотипних образів української, російської та англійської мови ми провели спрямований психоасоціативний експеримент з 50 студентами-першокурсниками факультету української філології. Це третина тих, хто через п'ять років отримає диплом учителя української мови і літератури й піде працювати до школи, маючи одним із завдань виховання національної гідності, формування потреби постійно вивчати українську мову, як це записано в Програмі з рідної мови. Аналіз отриманих відповідей (асоціативні реакції на лінгвоніми “українська мова”, “російська мова”, “англійська мова”) окреслює не дуже втішну картину.

Українська мова досить послідовно асоціюється з Україною як рідною країною, самостійною державою: *Україна* (12 - тут і далі цифри в дужках означають кількість зафіксованих відповідей). *батьківщина* (3), *державна* (3), *державність* (1). *незалежність* (3), *боротьба за незалежність* (1), *визвольний етап* (1), *країна* (2), *рідний край* (1). З українською мовою пов'язується й поняття патріотизму: *патріотизм* (5). *Патріот* (1), *патріотична* (1). Тим не менше, рідною назвати українську мову лише 10 респондентів, і така ж кількість опитаних згадала про державний статус української мови.

Українська мова осмислюється як духовне тисячолітнє надбання народу, національне багатство: *народ* (4), *нація* (3), *скарб українського народу* (2), *національна мова* (2), *мова народу* (2), *мова твоїх предків* (1), *цінність народу* (1), *національна гордість народу* (1), *духовне багатство* (1). У зв'язку з цим формулюється думка про необхідність, доконечну потребу вивчення мови, її розповсюдження, збереження цього неоціненного скарбу, переданого нам попередніми поколіннями українців: *повинен навчитися своєї мови так, щоб потім передати її наступному поколінню* (1), *мова, яку повинен знати і вміти нею спілкуватися кожен українець* (1), *потрібно вивчати кожній людині* (1), *обов'язок* (1), *українська мова повинна бути добре розповсюдженою* (1). Відзначимо, що про любов до мови чи бажання її зберегти й вивчити студенти не сказали: натомість, як бачимо, у цій площині повторюється сема необхідності, повинності.

Про усвідомлення студентами тісного зв'язку мови з культурою народу свідчать і такі відповіді-реакції: *пісні* (7), *колицьова* (4), *барвінок* (2), *легенди* (1), *хлібне поле* (1), *хліб із сіллю* (1), *вишитий рушник* (1), *волошки* (1), *сопілка* (1), *обряд* (1). Цілковито очікувано, що мову асоціюють і з яскравими постатями, відомими особистостями. Щоправда, згадали студенти тільки Т. Шевченка (8), І. Франка (1) й Б. Хмельницького (1). Традиційно українську мову наділяють епітетами щодо її милозвучності: *милозвучна* (5), *мелодійність* (8), *солов'їна* (2), *солов'ї* (1), *співуча* (2), *співучість* (1), *мелодична* (1), *пісенна мова* (1). Маємо й кілька загальних позитивних оцінок мови: *гарна* (2), *красива* (1), *найкрасивіша* (1), *найкраща* (1), *тендітність* (1), *природна краса* (1).

Обмалю асоціацій, які б свідчили про сприйняття української мови як мови щоденного спілкування, повсякденної комунікації: *спілкування* (11), *мова, якою спілкується українське суспільство* (1), *сучасна мова* (1), *інформація* (2), *світле майбутнє* (1). Нечисленні й відповіді, що представляють українську мову у функції мови сімейного спілкування: *мати* (1), *бабусині казки* (1), *пісні мами* (1), *дитинство* (1), *бабуся* (1), *родина* (1).

Натомість маємо цілий ряд реакцій на українську мову як шкільний предмет: *учитель* (9), *підручники* (8), *школа* (11), *книги* (7), *речення* (4), *уроки* (3), *фразеологізми* (4), *правила* (2), *антоніми* (1). Уже осмислюється вона і як предмет вивчення у вищій школі: *інститут* (1), *сесія* (1), *факультет* (1), *екзамени* (1).

Аналізуючи відповіді респондентів щодо лінгвонімів "російська мова" та "англійська мова", відзначимо, що ці мови оцінюються переважно з прагматичних позицій, а не романтичних, як це маємо у випадку з українською мовою. Зрозуміло, що зазначені мови пов'язуються опитаними з певними державами: "російська мова - *Росія* (6), *Москва* (5), *велика країна* (1), *сусід* (1), *сусідство* (1); "англійська мова" - *Англія* (10), *Велика Британія* (3), *Лондон* (3), *Америка* (3), *США* (4). Але обмалю реакцій, які свідчать про бачення національно-культурної самобутності цих мов. Щодо англійської мови, не маємо жодної подібної відповіді, а щодо російської два студенти назвали *балалайка*, *ведмідь*, *російське вбрання*, *берези*, *Ємеля*.

Зате зафіксовано значну кількість реакцій, які представляють ступінь поширеності, розповсюдженості російської та англійської мов у сучасному світі. Так, англійська мова характеризується такими означеннями: *міжнародна* (3), *розповсю-*

джена (2), сучасна (4), загальна (1), світова (1), загальнонавчана (1), поширена (1). Характеристики російської мови в цій площині досить різноманітні в плані мовного оформлення, але всі зводяться до передачі однієї головної думки: російська є мовою спілкування в сучасному українському суспільстві, вона панує в інформаційному просторі держави, обслуговує всі сучасні, перспективні сфери життєдіяльності соціуму⁷: *спілкування* (6), *поширена* (2), *поширена мова в Україні* (1), *мова третини українського народу* (1), *більшість населення спілкується російською мовою* (1), *нею говорить більшість людей* (1), *розмовляють майже всі оточуючі* (1), *міська мова* (1). *повсякденно* (1), *часто застосована* (1). *багато вживана* (1), *розповсюджена у спілкуванні* (1), *всім відома* (1), *загальновизнана* (1), *розмовна* (1), *міжнародна* (1), *телебачення* (2), *бізнес* (1), *кіно* (1), *фільми* (1), *естрада* (1). Опитані вказали, що й для них самих російська мова є переважною мовою спілкування: *легке спілкування* (1), *легкість у спілкуванні* (1), *засіб для спілкування* (1), *студенти* (1). *вулиця* (1). *мова друзів* (1). *потрібна в спілкуванні* (1), *розмовляємо* (і).

Відзначимо, що студенти наділили російську мову статусом другої державної, характеризували її як рідну: *друга державна мова* (4), *державна* (1). *щось рідне* (1). *рідніша* (1). *майже рідна* (1), *друга рідна мова* (1 - у цій анкеті у країнська мова не названа рідною). Названа російська й *старшою сестрою* (1), *братньою мовою* (1). Побачили студенти її подібність до української: *співзвучність з українською мовою* (і), *подібність* (1), *спільність* (1), *співдружність* (1). Навіть маємо асоціацію *початок українського народу* (1). Як бачимо, констатація факту переважного функціонування російської мови на нашій території робить цілком прийнятним для молодих людей наділення її статусом державної. Навряд чи можемо позитивно сприймати подібні тенденції.

З англійською мовою пов'язуються поняття й уявлення про суспільний прогрес, інформатизацію й комп'ютеризацію суспільства, про майбутнє. їй приписується статус престижної

мови: *престиж* (4), *престижність* (1), *престижна* (1), *модна* (1), *мода* (1), *передача інформації* (1), *інформація* (1), *новітня інформація* (1), *комп'ютер* (6), *Інтернет* (2), *сучасні технології* (2), *наука* (2), *прогрес* (1), *крок у майбутнє* (і), *мова ділового спілкування у світі* (1). Підкреслюється той факт, що саме ця мова обслуговує сферу міжкультурної комунікації: *багатонаціональна* (1), *далекі країни* (1), *інтернаціональна* (1), *мова багатьох країн* (1), *інша країна* (1). Знання англійської сприймається як можливість реалізації прагматичних цілей (досягнення високого соціального статусу, отримання хорошої роботи тощо): *потрібна* (4), *статус* (2), *кваліфікація* (1), *офіс* (1), *можливості* (1), *можливості спілкування зі світом* (1). Подібна спрямованість англійської на сучасність і в майбутнє породжує, відповідно, і бажання (не необхідність!) опанування нею: *бажання пізнати ближче* (1), *зацікавлення* (1), *бажання вивчати* (1).

Разом із цим, маємо кілька негативних оцінних реакцій і щодо англійської, і щодо російської: “англійська мова” - *щось чуже та нерідне* (1), *бар'єр* (1), *байдужість* (1), *війна* (1), *кордон* (1), *чужа* (2); “російська мова” - *багато століть тримала український народ під гнітом* (1), *командна позиція над Україною* (1), *русифікація* (2), *мені здається, що ця мова зайва на Україні* (1), *суперечки* (1), *мовний бар'єр* (1), *суперники* (1), *царизм* (1), *тверда, немов лід* (1), *суха, скупа* (1), *проблема двомовності в Україні* (1), *нав'язування* (1), *мова, яка витісняє українську мову на задній план* (1). Як бачимо, англійська сприймається негативно через те, що чужа й далека, а російську негативно характеризують через відоме історичне й політичне пригноблення української культури, мови, держави.

Підсумовуючи, можемо зробити не дуже втішні висновки. Українська мова у сприйнятті студентів, які прийшли вчитися на факультет української філології, на жаль, не є мовою сьогодення й майбутнього. Це швидше мова минулого, мова багатьох поколінь українців, мова багатой духовної культури. Загалом цілком позитивне оцінне бачення української, твердження

про необхідність її вивчення і збереження, передачу наступним поколінням контрастує з переважно прагматичним сприйняттям російської та англійської як таких мов, що здатні обслуговувати комунікативні процеси в сучасному світі. Українська мова постає історичним раритетом, який слід зберігати, про який треба пам'ятати, який необхідно вивчати (весь час повторюється сема необхідності - бажання, очевидно, немає), але який не в змозі реагувати на теперішні прагматичні потреби нації. Романтичний ореол української мови, на жаль, не дозволяє їй знайти своє місце в теперішньому прагматичному світі. Подібне становище, очевидно, не можна змінити без продуманої державної мовної політики, без солідної підтримки з боку влади. Маємо на сьогодні передусім дбати про те, щоб українська мова набувала позитивних прагматичних характеристик, щоб розширювалося її функціонування у сфері масової комунікації, масової культури, інформаційних технологій. Освітлянам, відповідно, теж слід звертати увагу на ці аспекти побутування мови, а не формувати досить обмежене уявлення про українську мову як мову минулих поколінь.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бацевич 2004 Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: ВЦ "Академія", 2004. 344 с.
- Біланюк 2000 - Біланюк Л. Картина мовного світогляду в Україні // Мовознавство. 2000. №4-5. С. 44-51.
- Мовчун 2004 - Мовчун Л. Стереотипний образ української мови Дивосло-во. - 2004. -№2. -С. 18-21.
- Тараненко 2003 - Тараненко О. О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство. 2003. №2-3. - С. 30-55.
- Шумилов 2000 - Шумилов О. Мова, суржик, "язьк": єдність та боротьба протилежностей на межі тисячоліть /У Сучасність. - 2000. - № 10. С. 110-124.
- Яворська 2000 - Яворська Г. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. Мова, культура, влада. К.. 2000. - 288 с.
- Яворська 2001 - Яворська Г. Лінгвістична свідомість і мовні норми // Урок української. 2001. № 5. С. 10-14.